

УДК 75+73].071.1*Бол:761.1:7.03:378(477.54)ХДХІ»19»

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2025.6.4>**Богданова-Найденко Вікторія Олександрівна,**

доктор філософії,

завідувач кафедри теорії і історії мистецтв

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

ORCID ID: 0000-0002-1247-2879

viktorianaydenko@gmail.com

Гудзієнко Людмила Рахматуллаївна,

доктор філософії,

старший викладач кафедри теорії і історії мистецтв

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

ORCID ID: 0000-0003-0312-524X

lusikovsegda@gmail.com

ШЛЯХИ СТАНОВЛЕННЯ РАФАЕЛЯ ВОЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ХАРКІВСЬКОГО МИСТЕЦЬКОГО ОСЕРЕДКУ XX СТОЛІТТЯ

Актуальність. Дослідження художнього середовища Харкова XX століття потребує залучення імен митців, чия творчість формувала візуальну культуру міста, однак залишалася поза межами комплексного наукового осмислення. До таких постатей належить Рафаель Волинський (1923–1992) – багатогранний митець, представник харківської школи графіки, чия спадщина досі фрагментарно представлена у вітчизняному мистецтвознавстві. Вивчення його творчості є важливим для реконструкції мистецької мапи Харкова XX століття та уточнення процесів розвитку локального художнього середовища. Метою статті є введення до наукового обігу та аналіз художньої спадщини Рафаеля Волинського в контексті мистецького життя Харкова XX століття. Матеріали та методи. Основу дослідження становлять матеріали приватного архіву родини Волинських, зокрема документи, ескізи, фотографії та твори митця. Залучено архівні матеріали Харківської державної академії дизайну і мистецтв, публікації періодичних видань, довідкові джерела, а також результати польових розвідок у міських інституціях. Методологія дослідження поєднує історико-культурний, образно-стилістичний та системний підходи із застосуванням методів аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації. Результати. У статті уточнено біографічні обставини життя Рафаеля Волинського, реконструйовано етапи його професійної освіти та творчого становлення, окреслено контекст формування особистості митця. Виявлено багатовекторність його художньої практики – від графіки й книжкової ілюстрації до монументально-декоративних творів, дерев'яного різьблення та скульптури. Висновки. Художня спадщина Рафаеля Волинського є важливим складником мистецького процесу Харкова XX століття та потребує подальшого наукового осмислення. Введення маловідомих творів майстра до наукового обігу дозволяє уточнити уявлення про харківську художню школу, розширює знання про локальні мистецькі практики й актуалізує проблематику збереження та дослідження спадщини митців XX століття.

Ключові слова: Рафаель Волинський, Харківський мистецький осередок, Харківська художня школа, графіка, дереворізблення, вітраж, живопис, Леонід Чернов, Василь Мироненко, українське мистецтво XX століття, ХДХІ.

Bohdanova-Naidenko Viktoriia, Hudziienko Liudmyla. PATHWAYS OF RAFAEL VOLINSKYI'S FORMATION IN THE CONTEXT OF THE KHARKIV ARTISTIC MILIEU OF THE 20TH CENTURY

Relevance. The study of Kharkiv's artistic environment of the 20th century requires the inclusion of artists whose work shaped the city's visual culture but has remained outside comprehensive scholarly consideration. Among such figures is Rafael Volynskyi (1923–1992), a multifaceted artist and representative of the Kharkiv school of graphic art, whose legacy is still only fragmentarily represented in Ukrainian art-historical discourse. Examining his oeuvre is essential for reconstructing the artistic map of Kharkiv in the 20th century and for clarifying the processes

that shaped the development of the local artistic milieu. The aim of this article is to introduce Rafael Volynskyi's artistic legacy into scholarly circulation and to analyze it within the context of Kharkiv's artistic life of the 20th century. *Materials and Methods.* The study is based on materials from the private archive of the Volynskyi family, including documents, sketches, photographs, and artworks by the artist. Archival materials from the Kharkiv State Academy of Design and Arts, periodical publications, reference sources, and the results of field research conducted in city institutions are also utilized. The research methodology combines historical-cultural, figurative-stylistic, and systemic approaches, employing methods of analysis, synthesis, generalization, and systematization. *Results.* The article уточнює the biographical circumstances of Rafael Volynskyi's life, reconstructs the stages of his professional education and artistic formation, and outlines the context in which his artistic personality developed. The multivector nature of his artistic practice is revealed, encompassing graphic art and book illustration as well as monumental and decorative works, wood carving, and sculpture. *Conclusions.* Rafael Volynskyi's artistic legacy constitutes an important component of Kharkiv's artistic process of the 20th century and requires further scholarly examination. The introduction of the artist's lesser-known works into academic circulation makes it possible to refine understandings of the Kharkiv artistic school, expands knowledge of local artistic practices, and foregrounds the issue of preserving and researching the heritage of 20th-century artists.

Key words: Rafael Volynskyi, Kharkiv artistic milieu, Kharkiv art school, graphic art, wood carving, stained glass, painting, Leonid Chernov, Vasyl Myronenko, Ukrainian art of the 20th century, Kharkiv Art Institute.

Вступ. Вивчення мистецького середовища Харкова ХХ століття неможливе без урахування творчості митців, які формували візуальну мову епохи, вибудовували нові пластичні та образні концепти в царині графіки, живопису, вітражного мистецтва й скульптури, репрезентуючи багатовекторність художніх пошуків того часу. До числа таких постатей належить Рафаель Волинський (1923–1992), чия творча спадщина й досі залишається недостатньо вивченою у вітчизняному мистецтвознавстві. Попри активну участь у художньому житті міста та залученість до професійних спільнот, ім'я Волинського досі не отримало належного висвітлення ні в фундаментальних працях, присвячених історії Харківської художньої школи, ні в загальних роботах з історії українського мистецтва. Це зумовлює потребу у фаховому дослідженні його художнього спадку як важливого складника мистецького процесу міста ХХ століття.

Матеріали та метод. Провідним джерелом дослідження став особистий архів онука художника – Богдана Волинського, який надав унікальні документи, ескізи, фотографії та зразки робіт митця¹. Саме цей корпус матеріалів дозволив вибудувати первинний хронологічний каркас життя і творчості Рафаеля Волинського, уточнити окремі події та підтвердити авторство низки робіт.

Додатковим важливим пластом джерел стали публікації в періодичних виданнях, де збереглися згадки про творчі ініціативи та виставкову діяльність митця, його твори в міському середовищі Харкова та ін. [1, 2, 3]. Паралельно було опрацьовано документи з архівних фондів, хоча слід зазначити, що звернення до міського державного архіву не дало результатів: в установі відсутні справи або матеріали, які могли б безпосередньо підтвердити діяльність художника чи зберігати інформацію про його участь у культурному житті міста. Водночас значущим виявився запит до архіву Харківської державної академії дизайну і мистецтв (ХДАДМ), де було знайдено підтвердження факту навчання Рафаеля Волинського. Ці документи стали критично важливими для з'ясування академічного середовища, у якому формувалися професійні засади його творчості. Біографічні відомості про митця також містяться в працях довідкового характеру [4, 5, 6, 7, 8].

В процесі польової розвідки також було здійснено цільові звернення до інституцій, де, за свідченнями або припущеннями, могли зберігатися роботи митця, зокрема до Будинку актора, Харківської організації Спілки художників України, КНП “Міська студентська лікарня”.

Розрізненість джерельної бази, відсутність комплексного розгляду творчості митця в фахових джерелах зумовили системний підхід до вивчення його спадщини. Історико-культурний аналіз дозволив розглянути

¹ Висловлюємо подяку за надані матеріали та сприяння у дослідженні онуку художника – Богдану Волинському.

мистецтво Волинського на тлі художнього життя Харкова, для опрацювання джерел було використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації, а для атрибуції творів художника – образно-стилістичний аналіз.

Результати. Рафаель Освальдович Волинський – український митець XX століття, представник харківського мистецького осередку, графік, художник-монументаліст, скульптор, живописець [8]. Архівні матеріали засвідчують, що Рафаель Волинський походив із родини освіченої єврейської інтелігенції. Його батько, Освальд Соломонович Волинський (1887–1938), уродженець Полтавщини, мав незакінчену вищу освіту за фахом художника, мати – бібліотекар у школі. Попри відсутність будь-якої політичної активності Освальд Волинський став жертвою сталінських репресій: у 1938 році був безпідставно звинувачений у шпигунській діяльності та засуджений рішенням трійки УНКВС², після чого розстріляний. Матеріали перегляду справи у 1957 році підтвердили повну хибність звинувачень і визнали їх наклепом, здійсненим у межах масових репресивних практик радянського тоталітарного режиму [9]. Трагічна доля Освальда Волинського не лише окреслює соціально-історичний контекст формування особистості Рафаеля Волинського, якому на момент страти батька було 15 років, але й демонструє ту атмосферу тиску та насильства, що визначала повсякдення представників інтелігенції у період Великого терору (1937–1938 рр.).

Драматичні події в родині не стали на заваді в професійному становленні майбутнього митця – упродовж кількох років із певними перервами, спричиненими як зовнішніми чинниками, так і особистими обставинами він отримав всебічну якісну

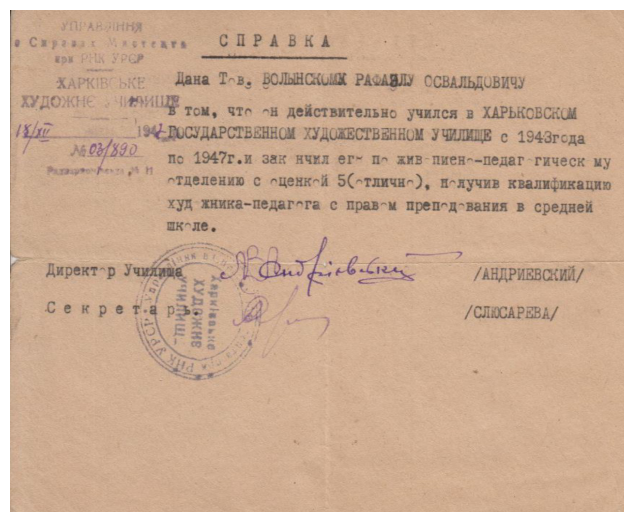

Рис. 1. Довідка про навчання. Особистий архів Б. Волинського

художню освіту. Ще у віці семи років Рафаель Волинський розпочав навчання в середній школі, де отримав загальну освіту. Втім уже в цей період проявилася його жага до малювання, що в майбутньому стала визначальним фактором у виборі професії. Як зазначає сам художник в автобіографічних свідченнях, ключовим етапом у формуванні його естетичного смаку й художнього мислення став вступ у віці дев'яти років до ізо-студії Харкова, що діяла при Палаці піонерів [10]. Саме в цих стінах закладалися його перші мистецькі навички, які стали якісним підґрунтям для подальшого становлення художника. Разом з тим, він активно долучався до виставкової діяльності студії, постійно експонуючи свої роботи на всіх внутрішніх художніх показах.

В автобіографії Р. Волинського зазначено, що після закінчення школи у 1940 році він розпочав навчання одразу на 2-му курсі в Харківському державному художньому училищі (ХДХУ)³ на живописно-педагогічному відділенні. Утім, в довідці з училища міститься інша дата початку навчання – 1943 рік (рис. 1). Події Другої світової війни перервали студентське життя майбутнього художника – він вирушив на фронт, де пережите стало важливою частиною його життєвого досвіду та відбилося на формуванні творчого світогляду [10]. Одразу після

² УНКВС (Управління Народного комісаріату внутрішніх справ) – це місцеві органи (обласні, крайові) радянської каральної спецслужби НКВС СРСР, що відповідали за політичні репресії, охорону порядку, розвідку та контррозвідку, а «трійки» УНКВС були органами позасудових розправ під час «Великого терору» 1937–1938 років, які виносили смертні вироки «антирадянським елементам».

³ Нині – Харківський Фаховий Вищий Художній Коледж

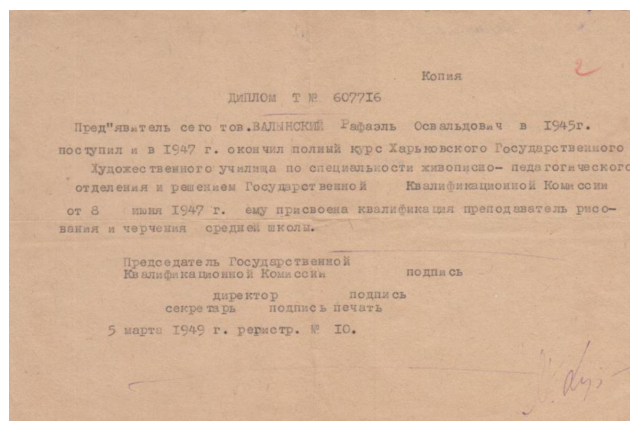

Рис. 2. Диплом викладача малювання та креслення. Особистий архів Б. Волинського

перемоги у 1945 році митець поновився в ХДХУ й закінчив його в 1947 році, отримавши диплом про присвоєння кваліфікації викладача малювання та креслення середньої школи (рис. 2).

Період навчання Волинського в художньому училищі був тісно пов'язаний насамперед з постаттю Леоніда Івановича Чернова (1915–1990)⁴ – заслуженого діяча мистецтв України, живописця, графіка і педагога, який у 1944–1947 роках очолював навчальний заклад і водночас здійснював безпосередню педагогічну роботу зі студентами. Саме під його керівництвом відбувалося подальше формування професійних навичок Волинського.

Навчальний процес в училищі ґрунтувався на академічних програмах і зберігав традиційну ієрархію жанрів, характерну для тогочасної фахової підготовки митців. Освітня траєкторія училища була близькою до загальних принципів Харківського художнього інституту, з яким вони функціонували

⁴ Леонід Іванович Чернов (1915–1990) – український маляр, графік і педагог. Член Харківської організації Спілки художників УРСР (1943). Заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1966). Закінчив Харківське художнє училище (1934–1937), Харківський художній інститут (1937–1942), де навчався у відомих педагогів М. Я. Козика, О. О. Кокеля, М. С. Самокиша. У 1944–1947 був директором Харківського державного художнього училища, а з 1947 – викладачем у Харківському художньому інституті (нині ХДАДМ), 1977 став його професором. Учасник республіканських, всесоюзних і зарубіжних художніх виставок з 1945 року. Мав персональні виставки. Твори зберігаються у музеях, приватних колекціях України та за кордоном.

в одному приміщенні, забезпечуючи послідовність навчання майбутніх фахівців [11, с. 49].

Після отримання середньої ланки спеціальної освіти Р.Волинський вступив до Харківського художнього інституту (ХХІ)⁵ на відділення графіки, розпочавши новий етап професійного становлення. В інституті він проявив себе як здібний студент: упевнено опановував фахові дисципліни й отримував стипендію, що підтверджують відповідні накази з архіву ХДАДМ [12–17]. Водночас у документах за 1949 рік його прізвище зафіксовано серед тих, кому належало ліквідувати заборгованість з теоретичних предметів [12, 13].

Через погіршення здоров'я внаслідок контузії на війні художник змушений був перервати навчання у 1950 році на четвертому курсі. Проте ця пауза стала для нього плідним періодом професійного зростання. У 1951 році він працював у Сумському товаристві художників, де очолював студію підвищення кваліфікації для молодих митців. У 1952 році переїхав до Києва, де працював ілюстратором у Держлітвидаві України⁶, здобуваючи нові навички та досвід у видавничій справі.

У 1956 році художник повернувся до Харкова, щоб завершити навчання в інституті та продовжити формування власного професійного стилю [10, 15, 16]. Педагогом з фаху був Василь Федорович Мироненко [7, с. 78] – видатний український графік-пейзажист, майстер офорту, професор (1961), народний художник УРСР (1963), завідувач кафедрою графіки. Відомо, що дипломний проєкт Волинського був присвячений оформленню оповідань Максима Горького в майстерні книжкової графіки [17].

Після завершення навчання він активно розвивав цей напрямок, виконуючи численні замовлення для видавництва, створюючи зображення до книг і журналів. Серед його робіт – ілюстрації до книг В. Бондаря

⁵ Нині – Харківська державна академія дизайну і мистецтв

⁶ Держлітвидав – державне літературне видавництво в Україні. Створено в 1919 році в Києві. Сучасну назву «Дніпро» отримало з 1964 року.

«Листя летить проти вітру» (1963) та «Все правда» (1964), Л. Юхвіда «Вояка» (1963), В. Холода «В море людском не тонут» (1965), К. Лемешева «Капітани космосу» (1966), Ю. Стадниченка «Смішинки з перцем» (1970), «Вибране» Остапа Вишні (1981) та низка інших. Також Волинський працював як художник-оформлювач численних видань для дітей: «Дідусів портрет» П.Бабанського (1959), «Нікельований чайник» К. Полякової (1958), «Про нашего Вадика дома и в садике» І.Христенко (1960) тощо. Особливу цікавість для наукової спільноти становлять невидані ілюстрації митця, ескізи та підготовчі роботи до яких зберігаються в особистому архіві Богдана Волинського [2].

З початком самостійного творчого життя ім'я Рафаеля Волинського поступово стає широко відомим в харківському мистецькому осередку середини ХХ століття, адже твори митця були частиною міського середовища – серед них вітражі в магазині Кобзар, які нині не збереглися і були розташовані за адресою пр. Науки, 36 (рис. 3, 4), декоративне панно в техніці литого вітражу в 20-тій студентській поліклініці (не збереглося), низка творів в техніці дерев'яного різьблення в Будинку Актора (в наявності один твір), портрет Григорія Сковороди в техніці дерев'яного барельєфу в музеї, який було знищено внаслідок ракетного удару 07 травня 2022 року (рис. 5). Універсальність художнього таланту митця засвідчують його звернення до широкого діапазону

мистецьких технік – графік за освітою [17], він працює як художник-монументаліст, створюючи твори монументального характеру – вітражі, мозаїки, рельєфи, а також розвивається в царині книжкової та станкової графіки, офорту, скульптури та живопису [8].

Множинність творчих виявів мистця підтверджується і в публікаціях його сучасників. Так, М. Работягов створює творчий портрет Р. Волинського як активного учасника творчого процесу 1970-х років. У фокусі автора – образ художника, який реалізується в малярстві, графіці, але найцікавіше розкривається в дереворізбленні, «використовуючи древні традиції різьбярів» [3]. Результатом його участі у створенні експозиції, присвяченої Григорію Сковороді, став портрет мислителя, виконаний у техніці різьблення (художник сам запропонував використання саме цієї техніки). Це засвідчує духовну спорідненість мистця з українською національною традицією. Водночас його творам притаманний і загальний вектор інтернаціонального руху і дружби народів, що є характерною рисою мистецтва соцреалізму.

Репортаж з відкриття харківського Будинку Актора свідчить, що багатофігурні дерев'яні барельєфи вперше були ужиті для декоративного оздоблення громадського інтер'єру в місті – отже, на 1972 рік можна констатувати дані твори Рафаеля Волинського як унікальне явище. В приміщенні театру було представлено сцени з театральних постановок : «Це «Загибель ескадри»

Рис. 3. Р. Волинський. Ескіз до вітражу в магазині Кобзар. Особистий архів Б. Волинського

Рис. 4. Скріншот з архівного відео «Харьков. 1974 год. Культура». Особистий архів Б. Волинського

Рис. 5. Р. Волинський. Портрет Г. Сковороди. 1972. Світлина з сайту [19]

(театр ім. Шевченка), «Борис Годунов» (театр ім. Лисенка), «Три сестри» (театр ім. Пушкіна), «Через 20 років» (ТЮГ), «Весілля в Малинівці» (музкомедія), «Чортів млин» (театр ляльок)» [1]. На сьогодні в Будинку актора зберігається єдина робота митця, якої немає в зазначеному списку⁷. На монументального розміру дерев'яному барельєфі (171 × 206 см, товщина дерев'яної основи близько 4 см) художник зобразив чотири

чоловічі постаті, перша з них – в погрудному форматі (рис. 6).

В нижньому лівому куті до роботи кріпиться оцинкований портрет чоловіка, риси якого нагадують обличчя Тараса Шевченка (рис. 7), а ескіз до роботи міститься в архіві онука художника (рис. 8).

Отже, можемо констатувати, що обсяг і різноманітність творчого доробку Рафаеля Волинського в різних мистецьких напрямках є значним, проте маловивченим, тому всебічне дослідження його здобутків в кожній сфері образотворчого мистецтва, в якій працював автор, потребує окремого, детального

⁷ Висловлюємо подяку за сприяння у дослідженні директору Харківського будинку актора ім. Леся Сердюка, Заслуженому артисту України Ігорю Арнаутову.

Рис. 6. Р. Волинський. Назва невідома.
171 × 206 см. Дерево. Будинок актора.
м. Харків Особистий архів авторів статті

вивчення, яке, без сумніву, може стати предметом майбутніх наукових досліджень.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що Рафаель Волинський недостатньо осмисленою постаттю харківського мистецького осередку ХХ століття, чия творчість органічно вписується в загальний художній процес та водночас вирізняється індивідуальною траєкторією професійного становлення. Реконструкція біографічних обставин життя на основі архівних документів і матеріалів приватного зібрання онука художника дозволила уточнити ключові етапи творчого шляху.

З'ясовано, що становлення мистецького світогляду Р. Волинського відбувалося під впливом як фахового освітнього середовища та педагогічних авторитетів, зокрема Л. Чернова й В. Мироненка, так і складного соціально-історичного контексту, пов'язаного з репресіями проти родини та воєнним досвідом. Творчий доробок митця засвідчує різноманітність його художньої практики: поряд із книжковою та станковою графікою він активно працював у сфері монументально-декоративного мистецтва, скульптури,

дерев'яного різьблення та живопису, що говорить про універсальність його фахових компетенцій і характерну для харківського

Рис. 7. Р. Волинський. Портрет козака (?).
21 × 32 см. Будинок актора. м. Харків
Особистий архів авторів статті

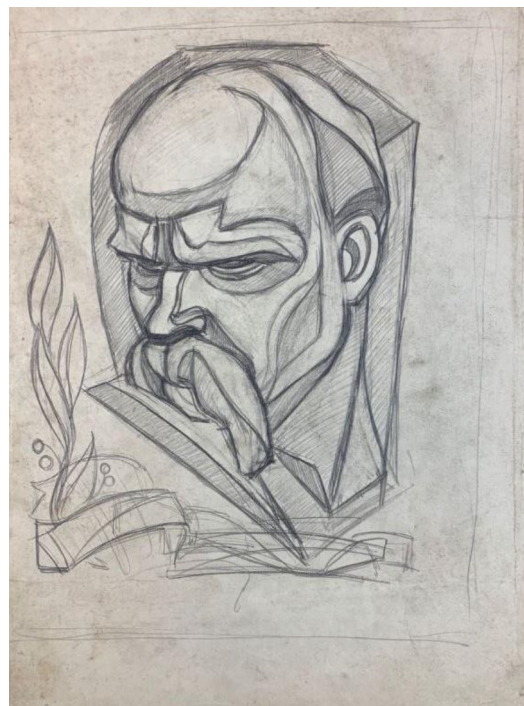

Рис. 8. Рафаель Волинський. Портрет козака (?).
Пап., олів.
Особистий архів Б. Волинського

мистецького середовища ХХ століття схильність до синтезу різних видів і технік образотворчого мистецтва.

Виявлення та введення до наукового обігу маловідомих і частково втрачених творів Рафаеля Волинського, пов'язаних із міським простором Харкова, дозволяє розглядати його спадщину як важливий складник формування візуальної культури міста другої половини ХХ століття.

Таким чином, художня спадщина Рафаеля Волинського посідає важливе місце

в об'єктиві мистецького життя Харкова ХХ століття та потребує подальшого комплексного осмислення. Перспективними напрямками майбутніх наукових розвідок є поглиблене дослідження його книжкової графіки та живопису, атрибуція та реконструкція втрачених монументальних творів, а також аналіз його доробку в ширшому контексті українського мистецтва ХХ століття, що сприятиме уточненню уявлень про локальні художні практики та актуалізації проблеми збереження культурної спадщини.

Література:

1. Жовтняк В. Красіна, 3: Будинок Актора: репортаж. *Вечірній Харків*. 1972. 24 квітня.
2. Каганов І. Нове видання «Енеїди». *Літературна Україна*. 1968. 2 серпня. № 61.
3. Работягов М. Відродження традиції. *Соціалістична Харківщина*. 1976. 14 вересня.
4. Безхутрий М. Художники Харкова. Харків : «Прапор», 1967. С. 57
5. Лабінський М. Художники України: енциклопедичний довідник. К., 2006. 640 с. С. 134
6. Словник художників України. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1973. 267 с.
7. Українські радянські художники : довідник. Київ : «Мистецтво», 1972. 563 с. – С. 78.
8. Путятін В. Д. Енциклопедія сучасної України. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023 [2005]. URL: <https://esu.com.ua/article-27602>
9. ДАХО (Державний архів харківської області). Архівна довідка № 01-22/136 від 07.04.2010.
10. Автобіографія Р. Волинського, Харків, 1964 рік / Особистий архів Б. Волинського.
11. Усенко Н. О. Художнє життя Харкова другої половини ХХ – початку ХХІ століття: дис. ... канд. мистецтвознавства 17.00.05. Харків. держ. акад. дизайну і мистецтв. Харків. 2015. 237 с.
12. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Книга № 1: Накази ХДХІ за 1949 р. Наказ № 33 від 10.02. 1949. С. 37.
13. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Книга № 1: Накази ХДХІ за 1949 р. Наказ № 77 від 25.04. 1949. С. 89.
14. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Книга № 1: Накази ХДХІ за 1949 р. Наказ № 123 від 13.06.1949. С. 144.
15. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Книга № 2: Накази ХДХІ за 1956 р. Наказ № 229 від 04.10. 1956, С. 244.
16. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Книга № 1: Накази ХДХІ за 1957 р. Наказ № 114 від 21.06.1957, С. 121.
17. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Книга № 1: Накази ХДХІ за 1957 р. Наказ № 149 від 24.07.1957, С. 157.
18. Гладун О. Д. Володимир Ненадо і Харківська школа графіки. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: Зб. наук. пр. за ред. Даниленка В. Я.* Харків : ХДАДМ, 2003. № 2. С. 6–16.
19. Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди. URL: <https://varta.kharkov.ua/location/natsionalniy-literaturno-memorialniy-muзей-g-s-skovorodi> (Дата звернення 11.12.2025).

References:

1. Zhovtniak, V. (1972, April 24). Krasina, 3: Budynok Aktora: reportazh [Krasina, 3: Actor's House: report]. *Vechirniy Kharkiv* [in Ukrainian].
2. Kahanov, I. (1968, August 2). Nove vydannia "Eneidy" [New edition of "Aeneid"]. *Literaturna Ukraina*, No. 61 [in Ukrainian].
3. Rabotiagov, M. (1976, September 14). Vidrozhennia tradytsii [Revival of tradition]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna* [in Ukrainian].
4. Bezhutryi, M. (1967). *Khudozhnyky Kharkova* (p. 57) [Artists of Kharkiv]. Kharkiv : Prapor [in Ukrainian].
5. Labinskyi, M. (2006). *Khudozhnyky Ukrainy: entsyklopedychnyi dovidnyk* [Artists of Ukraine: encyclopedic reference book] (p. 134). Kyiv [in Ukrainian].

6. Slovnnyk khudozhnykiv Ukrainy [Dictionary of Ukrainian artists]. (1973). Kyiv : Holovna redaktsiia Ukrainskoi radianskoi entsyklopedii [in Ukrainian].
7. Ukrainski radianski khudozhnyky: dovidnyk [Ukrainian Soviet artists: a guide]. (1972). Kyiv : Mystetstvo [in Ukrainian].
8. Putyatin, V. D. (2023). Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine] (orig. work published 2005). Institute of Encyclopedic Research of the NAS of Ukraine. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-27602> [in Ukrainian].
9. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archives of Kharkiv Region]. (2010, April 7). Arkhivna dovidka No. 01-22/136 [in Ukrainian].
10. Volynskiy, R. (1964). Avtobiohrafia [Autobiography](Manuscript). Personal archive of B. Volynskiy, Kharkiv [in Russian].
11. Usenko, N. O. (2015). Khudozhnie zhyttia Kharkova druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia [Artistic Life of Kharkiv in the Second Half of the 20th – Early 21st Century] (Unpublished doctoral dissertation). Kharkiv State Academy of Design and Arts, Kharkiv, Ukraine [in Ukrainian].
12. Kharkiv State Academy of Design and Arts. (1949, February 10). Order No. 33. Book 1: Orders of the Kharkiv State Art Institute for 1949 (p. 37). Unpublished archival document [in Russian].
13. Kharkiv State Academy of Design and Arts. (1949, April 25). Order No. 77. Book 1: Orders of the Kharkiv State Art Institute for 1949 (p. 89). Unpublished archival document [in Russian].
14. Kharkiv State Academy of Design and Arts. (1949, June 13). Order No. 123. Book 1: Orders of the Kharkiv State Art Institute for 1949 (p. 144). Unpublished archival document [in Russian].
15. Kharkiv State Academy of Design and Arts. (1956, October 4). Order No. 229. Book 2: Orders of the Kharkiv State Art Institute for 1956 (p. 244). Unpublished archival document [in Russian].
16. Kharkiv State Academy of Design and Arts. (1957, June 21). Order No. 114. Book 1: Orders of the Kharkiv State Art Institute for 1957 (p. 121). Unpublished archival document [in Russian].
17. Kharkiv State Academy of Design and Arts. (1957, July 24). Order No. 149. Book 1: Orders of the Kharkiv State Art Institute for 1957 (p. 157). Unpublished archival document [in Russian].
18. Hladun, O. D. (2003). Volodymyr Nenado i Kharkivska shkola hrafiky [Volodymyr Nenado and the Kharkiv School of Graphics]. Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv, (2), 6–16 [in Ukrainian].
19. National Literary-Memorial Museum H. S. Skovoroda. (n.d.). Retrieved from <https://varta.kharkov.ua/location/natsionalniy-literaturno-memorialniy-muzey-g-s-skovorodi> (accessed December 11, 2025) [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 21.11.2025

Прийнято: 06.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025